

Gas

EMIEL HAKKENES BIJ UITGEVERIJ THOMAS RAP

God van de gewone mensen
Polderkoorts

Emiel Hakkenes

Gas

Het verhaal van een
Nederlandse bodemschat



2020

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Copyright © 2020 Emiel Hakkenes
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld © Kors van Bennekom/Nederlands Fotomuseum
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 004 0708 4
NUR 320

thomasrap.nl



Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

The story is a sad one, told many times
(*R.E.M. – How the West was won and where it got us*)

Inhoud

1923	Koster	9
1951	Thijssen	21
1959	Boon	35
1960	Leemans	45
1964	Schimmelpenninck	63
1966	Zijlstra	73
1967	Vrijhof	87
1972	Den Uyl	101
1973	Straatsma	117
1975	Meis	133
1987	Van der Sluis	149
1994	De Boer	171
2006	Oosterhaven	191
2012	Wierenga	213
2014	Kamp	231
2018	Van Hulsen	259
2019	Wiebes	275
2019	Dales	299
2020	Van der Lee	319
	Verantwoording	339
	Dankwoord	349

1923

Koster

I

Jan Koster was de eerste die het inzag. Hij had het in de Achterhoek, bij Corle, met zijn eigen ogen aanschouwd. De vlammen waren metershoog. Dat bewees genoeg: waar vuur is, is gas.

II

In de diepte van de aarde, wist ingenieur Jan Koster, bevindt zich gas. Het ontstaat uit plantenresten, miljoenen jaren geleden afgestorven en nadien bedekt door een honderden, soms duizenden meters dik pakket van zand, klei en gesteente. Doordat de dode planten in de onderaardse hitte worden samengeperst, verkolen ze en ontstaat er gas. Dat zoekt een weg naar boven, maar stuit onderweg soms op een ondoordringbare laag. Als verder stijgen onmogelijk is, hoopt het gas zich op in poreus gesteente. Daar kan het eeuwig blijven zitten, totdat de aarde openbarst door een boorbeitel. Het aardgas dat dan ontsnapt, bestaat goeddeels uit methaan. Het heeft kleur noch geur, maar het brandt als een fakkel.

III

Jan Koster was een buitenbeentje. Een in Amsterdam geboren protestant in het katholieke Heerlen. Een ingenieur die het gebaande pad niet had gevolgd.

Hij begon in 1892 aan een studie mijnbouwkunde in Delft. Wie mijnbouw koos, wist hoe zijn werkende leven eruit zou zien: een betrekking bij de Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij (de 'Koninklijke') in Indië. Maar tussen Delft en de tropen bevond zich een poortwachter: de hoogleraar mijnbouwkunde. De professor vond Jan Koster niet geschikt voor het werk in Indië, en liet hem daarom na zijn propedeutisch examen niet verder studeren. Het speet Koster niet bijzonder. Een baan in Indië leek misschien avontuurlijk, maar werknemers in dienst van de Koninklijke hadden veel weg van ambtenaren. Bovendien interesseerde hij zich meer voor boortechnieken dan voor olie. De overstap van mijnbouw naar werktuigbouw was snel gemaakt.

Eenmaal afgestudeerd als werktuigbouwkundige mocht Koster alsnog zijn mijnbouwstudie afmaken, en met twee diploma's op zak werd de jonge ingenieur in 1900 aangenomen bij de steenkolenmijn Laura & Vereeniging in Eyselshoven in Zuid-Limburg. Koster, net 25, kreeg de opdracht een oude, bestaande mijnschacht uit te diepen. Hij koos daarbij, misschien overmoedig, voor een revolutionaire boortechniek, waar Duitse mijnbouwers al goede ervaringen mee hadden. Maar in Eyselshoven ging het mis. Honderd meter onder de grond stuitte de boor op een waterbron. Water en zand braken met kracht de mijnschacht binnen, kompels konden zich ternauwernood in veiligheid brengen. Jan Koster werd voor het debacle verantwoordelijk gehouden. Hij trok zijn conclusies en nam ontslag.

De tegenslag in Zuid-Limburg ontmoedigde hem niet. Het sterkte hem juist in zijn overtuiging: Nederland moest

meer werk maken van het winnen van delfstoffen. Duitsland deed dat al voortvarend, en Duitse mijnbedrijven hadden ook de Nederlandse bodem op het oog. Verontrust schreef Koster in vakblad *De Ingenieur*: 'Zoolang de Limburgsche steenkolenvelden niet met kracht ontgonnen worden, zal een verbond tussen Duitse industrieelen en het kolensyndicaat een dreigend gevaar voor de Hollandsche industrie blijven.'

De regering, vond Koster, moest concessies verlenen om mijnen te bouwen in Limburg. Dat hij zelf ook zon op een concessie, zei hij er niet bij.

IV

Aardgas is onzichtbaar. Waar het te vinden is, is niet eenvoudig vast te stellen.

Soms liggen in een gebied stenen van het poreuze soort waarin gas zich in de diepe ondergrond kan ophopen. Zulke stenen vormen een eerste aanwijzing. Maar om na te gaan of er ter plekke onderaards daadwerkelijk zulk gesteente aanwezig is, is seismisch onderzoek nodig. In de tijd van Jan Koster ging dat met dynamiet. In een gat van tien, twintig meter diep werd de springstof tot ontploffing gebracht, waarna een seismograaf de trillingsgolven vastlegde. Elk type gesteente kent zijn eigen trilling. Registreerde de seismograaf de steensoort die gas kan bevatten, dan was de volgende stap een proefboring. Een monster van het gesteente werd uit de bodem omhooggehaald en onderzocht op de aanwezigheid van aardolie of aardgas. Gas en olie komen niet vrij zwevend of stromend in de bodem voor; een oliemeer bestaat niet, een gasbel evenmin.

V

Na zijn ontslag bij de Limburgse mijn nam Koster het heft in eigen handen. Hij was nu 27 en richtte zijn eigen bedrijf op: de Nederlandsche Maatschappij tot het verrichten van Mijnbouwkundige Werken. De statuten werden gepubliceerd in de *Staatscourant*. Ze vermeldden dat de onderneming was gevestigd te Haarlem en tot doel had 'het verrichten van mijnbouwkundige werken in den ruimsten zin, zoowel ten behoeve van mijnbouwkundige opsporingen als ten dienste eener mijnbouwkundige exploitatie' – behalve ingenieur wilde Koster ook wel handelaar in kolen zijn. De maatschappij beschikte dankzij investeerders over een startkapitaal van 750.000 gulden. Dat de jonge Koster zoveel geld had losgekregen, wekte in de mijnwereld verbazing.

Koster opende een kantoor in Heerlen, met daarbij een fabriek voor het vervaardigen en reviseren van boormaterieel. Hij had zijn financiers ervan overtuigd dat de tijd rijp was om te investeren in mijnbouw, maar het politieke tij leek ongunstig. De regering had een jaar eerder een wet aangenomen die bepaalde dat in een deel van Zuid-Limburg uitsluitend de staat steenkolen mocht opsporen en delven. Buiten het afgebakende gebied bleef er voorlopig nog genoeg ruimte over voor proefboringen door private partijen, maar minister Cornelis Lely van Waterstaat, Handel en Nijverheid speelde openlijk met de gedachte om de staat een mijnbouwmonopolie te geven voor heel Nederland.

Voor zijn onderneming vond Jan Koster dat risico te overzien. De wereld was tenslotte groter dan Nederland. Hij sloeg zijn vleugels uit en richtte in Duitsland een bodemboorbedrijf op en in Roemenië een oliemaatschappij. Dat getuigde van durf, want olie was tot dan als brandstof veel minder gangbaar dan kolen. Ook ging Koster alsnog aan de slag in Nederlands-Indië, met de door hem opgerichte Alge-

mene Petroleum Maatschappij Sirius. Tot in Engeland, de vs en Argentinië beitelde Jan Koster in de bodem, op zoek naar olie en fortuin.

VI

Minister Lely deelde Kusters vrees. Als de Nederlandse staat niet zelf zijn bodemschatten naar boven haalde, zouden buitenlandse bedrijven er met de buit vandoor kunnen gaan. Lely riep daarom in 1905 de dienst Rijksopsporing van Delfstoffen in het leven, om te boren in de Hollandse bodem. Daarvoor huurde de dienst een externe deskundige in: ingenieur Jan Koster en zijn Maatschappij tot het verrichten van Mijnbouwkundige Werken.

De booropdrachten van de staat leverden Koster welkome inkomsten op, en waardevolle inzichten voor later.

Om te beginnen zette de Rijksdienst Koster aan het werk in Zuid-Limburg. In 1909 was het raak: bij het dorp America werd 'iets olieachtigs' aangetroffen. De opwinding was groot. Was dit de eerste vondst van olie, de brandstof van de toekomst, in de Nederlandse bodem? Nee, zou later blijken. De aangetroffen vloeistof was geen bodemschat, maar vermoedelijk smeerolie van het boormaterieel.

De Rijksdienst dirigeerde Jan Koster, inmiddels een veertiger met een dosis ervaring in de mijnwereld, vervolgens naar de Gelderse Achterhoek voor een serie boringen. Ook hier, zo bleek uit geologisch onderzoek, kon de aarde olie en gas bevatten. Op een zaterdagmiddag in november 1923 behaalde Kusters maatschappij een succes – op de valreep, want dit was de laatste boring die de Rijksdienst hem liet uitvoeren. Bij het buurtschap Corle, niet ver van Winterswijk, stuitte de beitel 1000 meter onder de grond op een gesteente dat olie en gas zweette. Een groengekleurd stroompje borrelde uit de boorput omhoog. Na een kwartier was er 60 liter

opgevangen van de eerste Hollandse olie. De volgende middag lukte het om nog eens 150 liter te winnen. Nu stond het vast: Nederland had zijn eigen delfstof. Dat plaatste de minister in Den Haag voor een heel nieuw vraagstuk: wat moest er met de olie gebeuren? Kon de bodemschat te gelde worden gemaakt? En zo ja, hoe?

VII

De olievondst in de Achterhoek zorgde voor een juichstemming. ‘Van Corle begint de victorie,’ jubelde de regionale *Graafschapbode*, en: ‘Nederland raakt in de olie.’ Burgemeesters uit de buurt kwamen tezamen met de commissaris van de Koningin in een spoedzitting bijeen. Hardop droomden ze van nieuwe verkeerswegen en een ‘streekuitbreidingsplan’. Bodemschatten, meenden ze, moesten wel tot rijkdom leiden.

Maar de minister had tijd nodig. Jan Koster kreeg opdracht de boorput in Corle voorlopig weer te sluiten. Bij het opruimen van het boormaterieel ging het plotseling mis. Wat de exacte oorzaak was, was niet duidelijk, maar er volgde een zware ontploffing. De put was vernield. Er stroomde een sissend gas naar buiten, dat in brand vloog. De vlammen waren metershoog.

Het was een kleine ramp die Koster een groot inzicht verschafte. Hij had, per ongeluk, aardgas aangeboord. Dat gas, realiseerde Koster zich, zou weleens waardevoller kunnen zijn dan iedereen zich realiseerde. In Frankrijk en Hongarije werd al geprobeerd aardgas uit de grond te halen en in Duitsland was het afgelopen jaar meer dan honderd keer aardgas aangeboord. Nederland was volop bekend met gas – voor gaslampen, kachels en fornuizen, maar die brandstof kwam niet rechtstreeks uit de aarde. Dit gas werd gemaakt door kolen te verbranden in een gasfabriek, een smerig pro-

cedé met als uitkomst een giftig stadsgas. Een veel schoner gas, rechtstreeks uit de aarde, had volgens Jan Koster de toekomst.

Dit was het moment, vond hij, om concessies aan te vragen voor het mogen opsporen van alles wat de Nederlandse bodem zou kunnen herbergen: zout, steenkolen, aardolie én gas. Zo'n boorproject was een kostbare zaak, maar geld was voor Koster geen probleem. Zijn maatschappij verdiende goed aan opdrachtwerk en participaties. Met zijn vrouw Paula liet Jan in Heerlen een fraaie villa bouwen. De rozenperken waren volgens voorbijgangers een lust voor het oog. Ook kon hij zich al vroeg een auto permitteren. Toen het Koninklijk Instituut Van Ingenieurs eens per auto op excursie ging naar de kolenmijnen in Zuid-Limburg en het Duitse grensgebied, was Jan Koster een van de chauffeurs. Drie dingen vielen de meegereisde ingenieurs die dag op: wat hadden die mijnen zich in een hoog tempo ontwikkeld, wat was deze excursie goed georganiseerd, en: 'dat de betrouwbaarheid van auto's en de voorzichtigheid harer bestuurders in de laatste jaren tot een zeer hoog peil zijn gestegen. Er is geen kip overreden en alles liep gesmeerd.' Koster stond er bij zijn collega's goed op.

Om meer kapitaal te verwerven liet Koster zijn Mijnbouwkundige Werken nieuwe aandelen uitgeven. Volgens de prospectus had de firma meer dan genoeg werk en waren diverse boormaatschappijen geïnteresseerd in het materieel dat de fabriek in Heerlen vervaardigde. Maar, mopperde Koster, een vooruitstrevende ondernemer als hij had weinig aan de Nederlandse banken. De afgelopen jaren hadden die nauwelijks investeringen gefinancierd, daarvoor moest je bij particuliere geldschietters zijn. 'Die banken zijn daarbij slechts de trechters geweest welke het geld in ontvangst namen en bij deze transacties geld verdienden.'

VIII

Een besluit op Kusters concessieaanvragen liet lang op zich wachten. Mijnbouwkundige Werken had bij proefboringen rond Winterswijk steenkolen gevonden. Maar of het die – en eventueel nog te vinden olie, gas en zout – ook uit de grond mocht halen en verkopen, was zomer 1929 nog altijd onduidelijk. De regionale pers werd achterdochtig. ‘Menigeen, die zich interesseert voor onze streek, vraagt zich af, wat de oorzaak is, van het langdurige getreuzel der regeering,’ schreef de *Graafschapbode*. Bestond er soms een verband, vroeg de krant zich af, tussen de voortdurende uitbreiding van de Staatsmijnen in Limburg en het niet verlenen van concessies aan de private onderneming van Jan Koster? Of was zoutwinning door Kusters Mijnbouwkundige Werken soms tegen het zere been van de Koninklijke Nederlandse Zoutindustrie, waarvan de staat aandeelhouder was?

De burgemeester van Winterswijk was er onverminderd van overtuigd dat de Achterhoek een mijnstreek zou worden, verzekerde hij de ongeruste gemeenteraad. Maar van de concessie voor Jan Koster, moest hij erkennen, wist ook hij het fijne niet.

Koster zelf schatte dat hij een investering van 30 miljoen gulden nodig had. Dan kon hij een mijn bouwen die binnen vijftien jaar operationeel zou zijn.

Het duurde tot de zomer van 1930 voor er duidelijkheid kwam. Koster kreeg zijn concessies. Nu ja, gedeeltelijk. Bovendien waren er gedetailleerde voorwaarden aan verbonden. Zo mocht Koster met zijn moderne middelen het zout uitsluitend op de meest ouderwetse manier uit de bodem halen. En hij had bij zijn proefboringen weliswaar sporen van olie gevonden, maar volgens het ministerie had hij onvoldoende aangetoond dat het ging om een hoeveelheid die winstgevend was te exploiteren. Een concessie voor oliewin-

ning werd hem daarom niet verleend. En gas had Koster sinds Corle niet meer gevonden, dus daarover hoefde de minister zich voorlopig niet te buigen.

De beperkingen maakten het Jan Koster praktisch en financieel vrijwel onmogelijk om aan de slag te gaan. Hij stelde in Den Haag voor om dan maar een publiek-private samenwerking aan te gaan. Het ministerie stond daar niet voor open, de risico's zouden te groot zijn.

IX

Het was Jan Koster duidelijk door wie de minister zich had laten souffleren: door de Koninklijke Nederlandse Zoutindustrie en door de Koninklijke Olie, in de persoon van directeur Henri Deterding.

Hij zag zijn vermoeden bevestigd toen de Koninklijke met de minister afspraken maakte over het opsporen van olie in Nederland. Volgens de mijnwet kreeg degene die delfstoffen in Nederlandse bodem aantrof niet automatisch het recht die stoffen ook te winnen en te verkopen. Dat leidde tot situaties als in de Achterhoek: de Rijksdienst had er naar steenkool gezocht, waarna Jan Koster met zijn eigen bedrijf van dat voorwerk wilde profiteren. Dat was volgens de Koninklijke uiterst onwenselijk.

De minister begreep het probleem. Hij beloofde de mijnwet uit te breiden met een aanvullend artikel, dat bepaalde dat de Koninklijke voor bepaalde gebieden voor een bepaalde duur het alleenrecht kreeg op de opsporing van olie. En mocht ze dat vinden, dan was volgens de minister 'de kans groot' dat ze ook een concessie kreeg voor de exploitatie.

Met deze afspraak, die bekend kwam te staan als 'petroleumwetje', was Henri Deterding content. Het betekende dat Jan Koster, die met zijn Mijnbouwkundige Werken eerder door het ministerie was ingehuurd om zijn deskundigheid,

nu door datzelfde ministerie buitenspel werd gezet.

Deterding en Koster hadden al eerder een conflict gehad, in Indië, kort na de Eerste Wereldoorlog. De Koninklijke wilde Koster toen bewegen om niet meer mee te dingen naar exploitatieconcessies voor olievelden in de tropen. Beter hield hij zich bij zijn leest – het reviseren van boormaterieel –, dan haalde de Koninklijke de olie wel boven de grond. Koster gaf geen strobreed toe. Integendeel, hij diende meteen twee Indische concessieaanvragen in, een namens Mijnbouwkundige Werken uit Heerlen en een namens zijn Indische bedrijf Sirius.

Bij Deterding wekte het ook wrevel dat de oliemaatschappij het predicaat ‘koninklijk’ droeg maar dat Koster ondertussen op goede voet stond met het Koninklijk Huis. De goede band was ontstaan in de Eerste Wereldoorlog, toen Koster met zijn auto gewonde Belgische soldaten van het slagveld haalde en naar ziekenhuizen in Heerlen en Maastricht vervoerde. Zijn hulp aan de gewonden bracht hem via het Rode Kruis in contact met koningin Wilhelmina en prins Hendrik, die later nog eens in de villa in Heerlen zou logeren.

En Deterding kon zich er misschien op beroemen dat hij tot *honorary Knight of the British Empire* was benoemd, maar Koster op zijn beurt was Commandeur in de Orde van de Ster van Roemenië.

Jan Koster was de man die te boek stond als degene die in de Achterhoek olie had gevonden. Nadien was hij meer en meer een publiek figuur geworden, zeker na zijn verkiezing in de Eerste Kamer in 1926. Hij had namens De Vrijheidsbond een zetel behaald ten koste van de liberale oud-minister Lely. Het bekende familieweekblad *De Prins der Geïllustreerde Bladen* zette Kosters portret zelfs op de voorpagina. Een gesoigneerde, kalende heer met een knijpbrilletje en een

snor keek de lezer aan. Het blad noemde hem een ‘verdienstelijke landgenoot’. En dan was hij zakelijk ook nog eens zo verdomd volhardend. Er waren redenen genoeg om hem als concurrent te willen uitschakelen.

X

Jan Koster werd in 1933 ziek. Zijn lidmaatschap van de Eerste Kamer en zijn werkzaamheden voor Mijnbouwkundige Werken moest hij neerleggen. Na een slepende ziekte overleed hij in 1935 in een ziekenhuis in Bonn. Hij was 59 jaar. Zijn Maatschappij tot het verrichten van Mijnbouwkundige Werken bleef bestaan. De villa in Heerlen ook, maar de rozenperken verloren hun pracht.

De lutherse kerk in Heerlen treurde om het verlies van haar mecenas. Jan Koster had een gebouwtje geschonken aan de protestantse Duitse mijnwerkers in Zuid-Limburg, zodat zij daar hun kerkdiensten konden houden.

Kosters vakgenoten vonden het lastig om hem postuum te duiden.

‘Weinigen hebben beschikt over een ondernemingsgeest, wilskracht, doorzettingsvermogen en organiserend talent als hij. Een knap ingenieur en een handig zakenman,’ schreef *De Ingenieur*. Volgens het vakblad was Jan Koster evenwel ook ‘een der merkwaardigste figuren uit de Nederlandse ingenieurswereld’.

Maar de merkwaardige figuur Jan Koster was de eerste die het inzag: de ware schat in de Nederlandse bodem was niet zwart als kolen of groen als olie. Nee, het had kleur noch geur. En het brandde als een fakkel.